

ANNA FILIPCZAK-KOCUR
(Opole)

Księga skarbowa z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie odnaleziona w Kijowie

Das in Kiev aufgefundene Schatzbuch aus dem Hauptarchiv der Alten Akten in Warschau

1. Wyjaśnienie problemu. 2. Skarb nadworny. 3. Postulaty dotyczące skarbu nadwornego, państwowego wojska. 4. Podskarbiowie, urząd podskarbiński. 5. Dochody i wydatki skarbu publicznego. 6. Wydatki królewskie na potrzeby państwowe.

1. Erläuterung des Problems; 2. Das Kammergut; 3. Postulate im Bezug auf das Kammer-, Staats- und Heeresgüter; 4. Kämmerer, das Kämmerersamt; 5. Einkünfte und Ausgaben des öffentlichen Schatzes; 6. Königliche Ausgaben für die Staatsbedürfnisse.

1

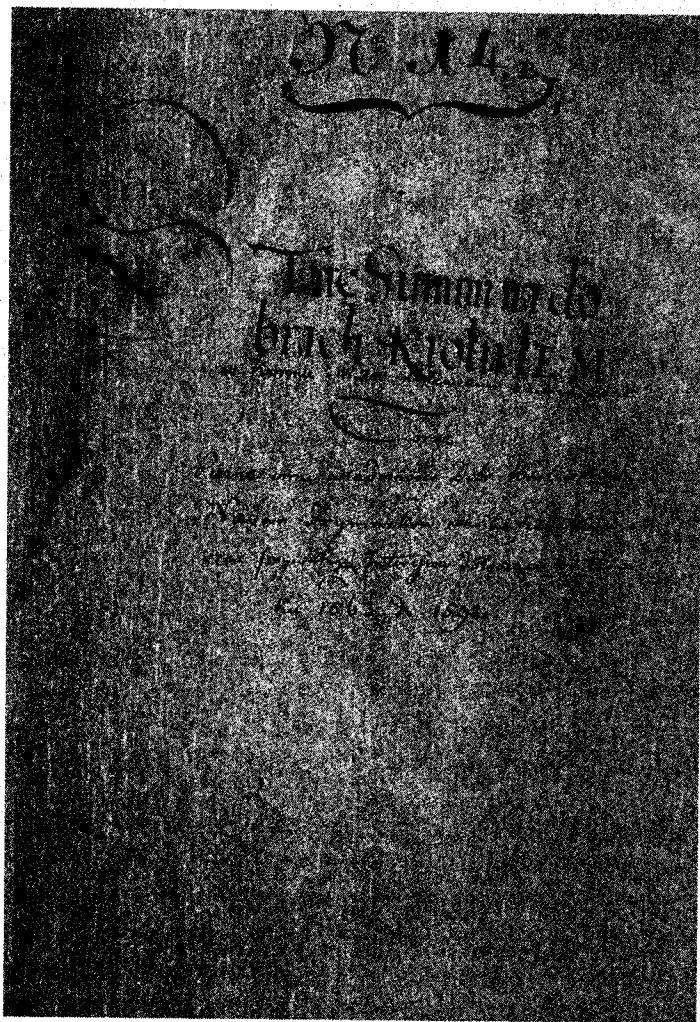
W Centralnym Państwowym Archiwum Ukrainy w Kijowie znajduje się księga o sygnaturze fond 1, opis 1, nr 2. O księdze tej oraz trzech innych pisała Lubow Hiscowa¹: *Nie wiadomo, w jaki sposób w latach trzydziestych znalazły się one w Kijowie*². Księgę nr 2 uznała za najbardziej interesującą. Liczy ona 342 ponumerowane karty, na ostatniej ołówkiem napisano 370 (*sic*). L. Hiscowa podała jej krótki opis. Na karcie 1a zapisano XIX-wiecznym pismem tylko informację *Skorowidz alfabetyczny jest na str. 292*. Na karcie 1b widnieje tytuł napisany również w XIX stuleciu: *Rok 1563 i inne późniejsze aż do roku [...] 1596*³. Uwagi swoje dopisał W. Kochanowski⁴ w Warszawie 4 lipca 1843 r: *Księga ta oprócz starych summ na dobrach królewskich ciążących, obejmuje także różne inne wiadomości, jako to: o dochodach z różnych starostw w różnych województwach położonych, o wydatkach na urzędników, oficjalistów i niższego rządu*

¹ Dokumenty Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy w Kijowie odnoszące się do kompetencji skarbu koronnego Rzeczypospolitej, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 12, 200, s. 13–21.

² *Ibidem*, s. 18.

³ L. Hiscowa napisała „słowo nieczytelne”. Wydaje mi się, że jest to zapisane w skrócie słowo łacińskie *inclusive*.

⁴ Wojciech Kochanowski był archiwistą, autorem inwentarza „Działu staropolskiego” Archiwum Komisji Rządowej Przychodów i Skarbów, następnie Archiwum Skarbowego, tzw. „repertorium Kochanowskiego” (Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie, *Przewodnik po zespolach*, t. 1: *Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*, red. J. Karwasińska, Warszawa 1975, s. 95, 105, 123).

C DIAUK, f. 1, op. 1, nr 2, k. 18

służących, o nadaniach różnych dóbr różnym osobom w dożywocie, o zamiarach, czyli frymarkach dóbr, o obszerności dóbr, o pomiarach łanów, o ilości morgów łan składających, ile mórg zawierać ma sznurów, sznur prętów, a pręt tokci, o służebnościach do dóbr przywiązanych, jako też o podatkach z tychże należących etc. etc. U góry notatka: *Skorowidz o nomenklatur [sic!] tą księgą objętych widzieć się daje na karcie 292-3-4-295.* Istotnie znajduje się on na tych kartach, a zatytułowany jest *Skorowidz realności zawartych lustracją starych sum na dobrach królewskich z roku 1563 z 30/18 stycznia 1835 r.* podpisał Rewoliński. Skorowidz ten ma układ alfabetyczny z podaniem karty, do której odnosi się informacja o sumie zastawu. Odnosi się on do kart 1–74. Na karcie 18. u góry: *No 14 B*, poniżej napis: *Stare summi na dobrach Króla Je[go] M[iłości] w Koronie i W[ielkim] X[ięst]wie Litewskim zawiedzione oraz różne inne wiadomości dóbr królewskich, nadań, frymarkow, jako też podatkow a oraz prywatnych interessow dotyczące od roku 1563 do 1592.* To właśnie pozwala zidentyfikować tę księgę, z której korzystał Adolf Pawiński w XIX w⁵. Obecnie w inwentarzu Archiwum Skarbu Koronnego w AGAD, w oddziale **LIV**, znajduje się adnotacja, że księga **14 B** zaginęła. W Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka w Wilnie w zbiorach po profesorze Konstantym Jabłońskim (1892–1960) znalazłam notatki sporządzone z tej księgi, a dotyczące dóbr stołowych litewskich (k. 146–154), tabelaryczne ujęcie zastawów, ich powierzchnia wyrażona we włókach, morgach i prętach. Na notatkach tych widnieje adnotacja „z ks. Archiwum Warszawskiego 14 B oddział 54”. Kiedy Profesor korzystał z tej księgi, nie da się ustalić. Na pewno wówczas znajdowała się ona jeszcze w Warszawie. Nikt do tej pory nie zidentyfikował jej jako zaginioną księgę z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.

Najpóźniejsza notatka w księdze jest datowana na 1601 r. (k. 218); ponadto wiele niedatowanych. Całość robi wrażenie brudnopisu, z mnóstwem skreśleń i poprawek, co czyni tekst trudno czytelnym, a informacje niekiedy budzą wątpliwości. Czasem można odnieść wrażenie, że notatki są wyrazem jakichś „myśli niedokończonych”. Tym niemniej jest to ważna księga. Z uwagi na różnorodność i wagę informacji trudno je uporządkować. Spróbuję jednak podzielić je na pewne grupy problemowe. Wiele z nich, odnoszących się przede wszystkim do czasów Zygmunta III Wazy wykorzystałam w ostatniej monografii o skarbowości⁶.

⁵ Podał on jej sygnaturę jako Ks. 14 B. oddz. 54. Napisał ponadto, że „księga cała zawierająca w sobie tyle ważnych dokumentów skarbowych, została spisana i ułożona na schyłku XVI wieku za Zygmunta III” (A. Pawiński, *Skarbowość w Polsce za Stefana Batorego*, Warszawa 1881, s. 265).

⁶ A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1597–1648*, Warszawa 2006.

Kilkadziesiąt pierwszych stron zajmuje spis królewszczyzn w Koronie (bez daty i bez tytułu) z wykazem sum, które je obciążały. Starano się przeważnie zachować hierarchię województw. Wykaz zaczyna województwo krakowskie, ale województwo poznańskie umieszczono po bełskim. Na końcu oddzielnie wyszczególniono królewszczyzny obciążone *starymi sumami* na kwotę 675 325 zł 15 gr 9 denarów także bez daty⁷. Następnie zapisano oddanie w zastaw „trzech części” Rzeczypospolitej na sejmie lubelskim w 1569 r, w zamian za wybraną przez króla trzyletnią kwartę, ponadto wykaz niezapłaconej kwarty w latach 1566/1567/1568 na sejmie w Warszawie 7 kwietnia 1570 r⁸. Po tym następuje wyjaśnienie królewskie dotyczące kwarty na sejmie 12 sierpnia 1569 r⁹. Król tłumaczy, że nie miał pieniędzy, kiedy zaczęto płacić kwartę, więc ją zatrzymał. Stąd wzięły się zaległości za 3 lata na kwotę 117 820 zł 26 gr 3 den. Zobowiązuje się jednak do zapłacenia na przyszłe święta wielkanocne. Do tego czasu każdy dzierżawca powinien wpłacić wszystko oprócz kwarty do skarbu królewskiego na ręce podskarbiego Stanisława Sobka z Sulejowa, kasztelana sandomierskiego¹⁰. Dotyczyło to także zaległości¹¹. Kwartę należną Rzeczypospolitej za lata 1566–1568 obliczono na 245 150 zł 1 gr 4 den¹². Na kilku kartach wyszczególniono wierzycieli, którzy pożyczili 500 000 zł. Była to lista zrewidowana 15 kwietnia 1569 r. Od wymienionych osób otrzymano 348 102 zł, do tego podatek po 30 gr z łanu dał 200 000 zł¹³. W latach 1566–1568 straty w dochodach królewskich z powodu zastawu dóbr w *nowych sumach* ob-

⁷ k. 1-74. Na s. 34v notatka korygująca niektóre sumy w województwie lubelskim. Wklejka po s. 36v jako 35a wyjaśnia tę korektę szczegółowo. Napisano ją w styczniu 1600 r.

⁸ *Obligatio trium partium provenientium ad mensam S. Mtis R. pertinentium per S. Mtem R. reipublicae Lublin in conventu generali 1569 facta*. Podpisano je 7 kwietnia 1570 r. w Warszawie (*ibidem*, k. 74v). A. Pawiński, *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, Warszawa 1881, s. 19. Pawiński, powołując się na księgę 14 B, nie podał strony.

⁹ A. Pawiński, *Skarbowość*, s. 19; W. Pałucki, *Drogi i bezdroża skarbowości polskiej XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Wrocław 1974, s. 203.

¹⁰ Był podskarbinem koronnym w latach 1564–1569, *Urzednicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, opr. K. Chłapowski, A. Falińska-Gradowska, Kórnik 1993, nr 635; *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992, nr 748.

¹¹ k. 74v–76.

¹² K. 83.

¹³ k. 76–81. Pożyczek udzieliły następujące osoby: Stanisław Herburt, kasztelan lwowski – 30 000; Hieronim Bużeński, żupnik krakowski – 15 000; Jan Tęczyński, starosta lubelski 12 000; [Andrzej] Noskowski, biskup płocki – 25 000; Baltazar Lutomiński, starosta leżajski – 10 000; Andrzej Sieprski, wojewoda rawski 12 000; Andrzej Gniewosz, 15 000; Stanisław Ostroróg, kasztelan międzyrzecki – 22 000; Stanisław Herburt, kasztelan lwowski - 20 000; Mikołaj Wolski, biskup kujawski – 8 000; Maciej Chądzyński, starosta zakroczymski – 7000; Andrzej Dembowski, wojewoda bełski 16 000; Stanisław Zamoyski, starosta bełski – 21 624; Mikołaj Potocki, starosta chmielnicki – 11 628; Adam Drzewicki, kasztelan inowrocławski – 26 6850; [Jan] Tomicki, kasztelan gnieźnieński – 15 000; Achacy Czema, wojewoda pomorski – 18 000; Fabian Czema – 12 000; Krzysztof Sokołowski, starosta rogoziński – 30 000; Jerzy Jazłowiecki, wojewoda podolski 10 000; Stanisław Dembiński, starosta chełciński – 3 000; Stanisław Ławski, wojewoda mazowiecki – 2000; Jan Pilecki, starosta horodelski – 6000 (wykaz według kolejności zapisu w księdze).

liczono na 70 841 zł 24 gr¹⁴. Na rok obliczano te straty na 23 613 zł 28 gr, a na 8 lat (1566–1573) na 188 911 zł 14 gr¹⁵. Dochody z sum neapolitańskich w latach 1565–1570 wyniosły 63 037 zł¹⁶. W latach 1566–1568 oraz w 1572 r. nie powinien król płacić kwarty z dóbr mazowieckich zastawionych w starych sumach, którą jednak zapłacił po 17 136 zł 16 gr rocznie, czyli razem 68 546 zł 4 gr¹⁷.

Znalazły się ponadto notatki dotyczące dochodów królowej Bony otrzymane przez nią ze starostw i dzierżaw w 1547 r. na kwotę 34 738 zł 25 gr, z innych 19 055 zł, a w 1555 r. – 49 928 zł 13 ½ gr. Z tego rozchodowano 14 478 zł. Podsumowano jej dochody (roczne?) na 89 244 zł¹⁸.

Inne informacje dotyczą dochodów z dóbr oprawy Anny Jagiellonki w Koronie, wysokości wynagrodzenia dla dzierżawcy oraz płaconej kwarty. Królowa otrzymywała 19 948 zł 18 gr¹⁹. Na kilku kartach znajdują się nieuporządkowane informacje, dotyczące oprawy Anny Jagiellonki w Koronie oraz na Litwie z tekstem konstytucji z 1581 r. „Oprawa Królowej JMci Anny”²⁰.

Po jej śmierci wyliczono szczegółowo, jakie dochody przypadły królowi²¹, ponadto zamieszczono wykaz nagród dla różnych osób wymienionych w jej testamencie²². 22 maja 1599 r. sporządzono wykaz starostw i dzierżaw na Mazowszu i na Litwie z leśnictwami po zmarłej królowej Annie²³ oraz niedatowany spis „imion i wsi” odłączonych od dóbr oprawy nieboszczki. Wymieniono kwoty obciążające te dobra²⁴.

Datowany na 3 marca 1580 r. wykaz dochodów ze starostw i dzierżaw oddanych „do wiernych rąk” w województwach koronnych napisano na kilkunastu kartach. Podano dochodowość według taksy lustratorskiej ogólnie dla całego województwa, wysokość płaconej kwarty oraz dochód dzierżawców bez posumowania²⁵. Wykazy starostw i dzierżaw danych dożywotnio, w „starych i nowych sumach” zajmuje kilka kart²⁶.

¹⁴ k. 84.

¹⁵ k. 85–86. Są tu obliczenia tych strat za 8 lat do 1573 r. na sumę 188 911 zł 14 gr.

¹⁶ k. 86.

¹⁷ k. 86v.

¹⁸ k. 87–88.

¹⁹ k. 89–90.

²⁰ *Ibidem*, k. 141v–144; VL, II, s. 211.

²¹ CDIAUK, f. 1, op. 1, nr 2, k. 188; A. Filipczak-Kocur, s. 377–378.

²² CDIAUK, f. 1, op. 1, nr 2, k. 189–198.

²³ *Ibidem*, k. 206–210.

²⁴ Dochody z tych dóbr w Koronie wyniosły 54 533 zł, na Litwie 21 169 zł, czyli razem 75 702 zł (*ibidem*, k. 187–188; 211–217). Obciążały je jednak jurgielty w wysokości 30 000 zł na dobrach mazowieckich oraz 26 865 zł na dobrach litewskich (*ibidem*, k. 189, 193–198; 206–217); A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość*, s. 364, 371, 377–378.

²⁵ k. 92–112. Inny wykaz bez daty znajduje się na następnych kartach. Mieszczą się tu ponadto kwoty z wydzierżawionych cel i żup, ale podane łącznie z dochodami z dzierżaw i starostw w poszczególnych województwach (k. 114–121), wykaz starostw oddanych „do wiernych rąk” z podaniem sumy według taksy oraz wysokości kwarty (k. 121–124).

²⁶ *Ibidem*, k. 144v–150.

Ciekawy jest wykaz dochodów skarbu nadwornego za Stefana Batorego i w pierwszych latach panowania Zygmunta III. Podano przyczyny spadku dochodów za młodego Wazy²⁷.

Wartościowy jest wykaz długów zaciągniętych na potrzeby dworskie po koronacji Zygmunta III. Nie licząc kosztów samej koronacji, wyniosły one 109 933 zł.²⁸ Istniały ponadto niezapłacone należności wobec dworu Stefana Batorego na sumę 154 000 zł. Ogólne zadłużenie królewskie i państwowe – według tych notatek – w 1590 r. wyniosło 840 769 zł 6 gr 12 den²⁹. Wpisano tu obligację *urzędników, dworzan, sekretarzy, jurgieltników, komorników i wszystkiego dworu uczyniona ichm. panom radom koronnym i W Ks. L. po śmierci Stefana KJM w Grodnie przy zapłacie zasłużonych pieniędzy 15 XII 1586*³⁰. Senatorowie wypłacili należność tylko za 5 kwartałów pod presją dworzan, którzy żądali nawet kluczy do sklepu, gdzie znajdowały się pieniądze. Zobowiązali się również rozpatrzyć pretensje dworzan na zjeździe senatu. Ponadto asekurowali pozostałą jeszcze sumę na swoich dobrach. Po tym dokumencie wpisano decyzję Zygmunta III w tej sprawie³¹. Nowy król zobowiązał się do uregulowania należności wobec tych, którzy pozostali z ciałem Stefana w Grodnie, nie odjechali stamtąd i wytrwali aż do pogrzebu w Krakowie. Wykluczył tych, którzy 2 lub nawet 3 lata bawili w domu, zaciągnęli się do wojska, albo zostali skreśleni przez samego króla Stefana. Tematycznie związany z problemami zapłaty dla dworu pozostaje tekst wpisany po tych dokumentach. Jest to tekst dekretu królewskiego z 21 V 1588 r., wydanego w Krakowie³², pod pieczęcią koronną, utrzymującego w mocy wymienione wyżej dwie decyzje. W księdze tej jest oczywiście tylko informacja o pieczęci.

W 1597 r. król wypłacił ze swoich pieniędzy diety poselskie, co odnotowano w niniejszych rozliczeniach. Na 124 posłów wypłacił 5328 zł³³.

Kończącą część księgi zdominowały zapisy dotyczące Litwy. Jest tu wykaz dóbr zastawionych w „starych sumach” w Wielkim Księstwie Litewskim, bez daty³⁴, wykaz dóbr stołowych w powiecie wileńskim, trockim i ziemi żmudzkiej z ilością włók przyjętych i nieprzyjętych oraz przednich, średnich i podłych³⁵. Wykaz dóbr

²⁷ *Ibidem*, k. 171–172. A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość*, s. 371.

²⁸ CDIAUK, f. 1, op. 1, nr 2, k. 172–173. Por. AGAD, ASK, oddz. 1, 334 (b.s.); A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość*, s. 371.

²⁹ A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość*, s. 81.

³⁰ CDIAUK, f. 1, op. 1, nr 2, k. 226.

³¹ *Ibidem*, k. 227–228.

³² *Ibidem*, k. 228–229.

³³ *Ibidem*, k. 174. Sejm ten zaczął się 10 lutego. Por. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, 1171.

³⁴ *Ibidem*, k. 331–332v.

³⁵ *Ibidem*, k. 334–360. Na karcie 359 podsumowano: przyjętych włók przednich – 17 802/12/26; średnich – 16 354/21/10%; podłych – 8467/9/7; Suma wszystkich włók przyjętych 42 624/13/13 ¼. Nieprzyjętych włók – 2615/29/4; średnich 4531/10/7%; podłych – 77864/16/29½; suma wszystkich włók nieprzyjętych 15 011/26/11. *Summa summarum* wszystkich włók przyjętych i nieprzyjętych w powiecie wileńskim, trockim i ziemi żmudzkiej – 57 636/9/24¼. Na karcie 360 wyliczenie dochodów ruskich w kopach groszy litewskich.

— Dobra na odmiane i wiecności dane to Woiewódz. Wileń
 Ja Bystrogi, Ławarski, Bystri, Gzmonsku I Woiewódz. Wileń
 do Woiewódz. na d. 1573 m. Anno 1566.
 Ławarski I Woiewódz. H. Henrika m. Anno 1574 I Woiewódz.
 do Woiewódz. dane
 Lubowo Ja Jurek, Podkowa, Rępostaw na wojnę dane
 Pledniki Ja Ławarski, Bystri, Rakomyński do Woiewódz.
 Wileńskiego dane Anno 1566.
 Ofsmara Ja Bystri, Ławarski, Rakomyński do Woiewódz.
 Wileńskiego m. Anno 1566.
 Wołosin Ja Jurek, Ławarski Wileński ab. Anno 1567
 dane obou trójmi
 Bielica I Woiewódz. Wileńskiem m. Anno 1564, dane na
 wojnę
 Bałkiewicz, Biłkiewicz I Gzskiergomi Woiewódz. Smoleński
 dane na wojnę
 Deretoma Woiewódz. prawem lennem m. Anno 1574 dane
 Indura I Woiewódz. Wileńskiem m. Anno 1574 rokab. Ja Zanna Ko:
 Gientulski I Wileńskiem na wojnę dane
 Łosłina i Rozana I Gzskiergomi na wojnę dane
 Ruski I Wileńskiem na wojnę dane m. Anno 1569
 Łacsoncz I Wileńskiem na wojnę dane
 Rudzki, Teresbiski, Łosł I Woiewódz. Troickiego Stefana

królewskich oddanych w dożywocie w Wielkim Księstwie Litewskim na sumę 102 069 zł 17½ gr³⁶, dóbr zastawionych na sumę 534 918 zł 2½ gr³⁷, dóbr nieobciążonych, z których wpływy skarbowe w 1584 r. wyniosły 53 532 zł 29 gr 5¼ den³⁸ oraz dóbr, które odeszły do Korony na sumę 34 502 zł 25 gr 3 den³⁹.

3

Innego rodzaju informacją zawartą w omawianej księdze są uwagi jakieś deputacji do spraw skarbowych, wprawdzie niedatowanej, ale najprawdopodobniej z 1576 r., ponieważ w punkcie 8 postuluje ona, aby zrewidować rachunki skarbowe i wyjaśnić, ile podskarbi otrzymał i wydał pieniędzy od [śmierci?] Zygmunta Augusta *przez te 4 lata, z których na rok niniejszy 1576 tylko przy podskarbin został 2349 zł 12 gr, którymi króla podejmuje*⁴⁰. Uwagi ujęto w 13 punktach. Dotyczą one skarbu koronnego – państwowego i nadwornego. Gdy chodzi o skarb pospolity, to anonsowała deputacja, że niektórzy dzierżawcy nie oddają kwarty od 10 lat. Jak więc skarb ma to egzekwować, kto ma pozywać i skąd na to wziąć pieniądze. To samo dotyczyło zaległych podatków. Najwięcej uwag zgłoszono odnośnie do skarbu nadwornego. Nie wiadomo dokładnie jaka jest dochodowość królewszczyzn, czy dożywocia dane na „trzy części” przez Henryka Walezego i zmarłego króla mają pozostać, czy przyjmować rachunki od starostów, które określono jako szkodliwe, ponieważ skarb albo nic nie otrzymuje, albo bardzo mało. Jak na przyszłość zabezpieczyć dochody królewskie, czy ordynacja Henryka „jeśli *in robore* ma zostawać *de proventibus regalibus* uczyniona, która jest pożyteczna skarbowi”. Ponadto żądano zakazu rozdawania wszelkich dochodów bez wiadomości podskarbiego. Ukazano nędzę skarbu królewskiego. Podskarbi nie ma już na pokrycie wydatków na kuchnię i stajnię, zadłuża się. Tymczasem dzierżawcy od śmierci króla nie chcą oddawać należnych skarbowi dochodów. Postawiono w końcu kwestię, czy dochody królowej rozdane za Henryka mają jej być oddane i czy skarb ma o tym wiedzieć.

Kolejne, również niedatowane postulaty pod adresem skarbu królewskiego zostały sformułowane po 1590 r., kiedy wydzielono już dobra stołowe w Koronie, a rok wcześniej na Litwie⁴¹. Postulaty te powtarzały ustalenia konstytucji o nieobciążaniu ich pensjami i jurgieltami. Ponadto żądano, aby w razie wakatu jakiegokolwiek dzierżawy, król zabierał połowę dochodów do swego skarbu według

³⁶ *Ibidem*, k. 361–362.

³⁷ *Ibidem*, k. 362–363.

³⁸ *Ibidem*, k. 363–364.

³⁹ *Ibidem*, k. 364–365.

⁴⁰ CDIAUK, f. 1, op. 1, nr 2, k. 158.

⁴¹ *Ibidem*, k. 165–169; A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość*, s. 362, 368–370.

ordynacji Henryka, albo „jak najwięcej”; jednak nigdy nie mniej, niż wynosi druga kwarta. Domagano się dokładnych informacji o starych sumach, to znaczy, kiedy kończą się 4 dożywocia. O nowych sumach pisano tylko, że nie można tych dóbr dawać w dożywocie dzierżawy i ciągle „są na skupie”, czyli można je wykupić za odpowiednią kwotę. Nie były to postulaty nowe. Na ich wykup dano 200 000 zł w 1565 r. Wymieniono starostwa wolne już od zastawów na 107 624 zł. Pozostały zastawy na 240 478 zł, z których nie jest płacona ani kwarta, ani król nic nie otrzymuje. Ponadto zamieszczono sumariusz dochodów z królewskich koronnych nie obciążonych długami, wysokość należnej z nich kwarty na początku panowania Zygmunta III.

Poza różnymi obliczeniami znajdują się w tej księdze postulaty dotyczące uporządkowania skarbu królewskiego po śmierci ostatniego Jagiellona. Jeden z nich zapisano jako zgłoszony przez izbę poselską w 1584 r.⁴² Jest to oczywista pomyłka. Nie było sejmiku w tym roku. Mógł to być sejmik z 1582 lub 1585 r. Proszono królową Annę Jagiellonkę, aby podała inwentarz rzeczy króla Zygmunta Augusta pozostawionych w Tykocinie, to jest: złota, srebra i klejnotów, które w czasie bezkrólewia stamtąd wywieziono. Dokonał tego biskup przemyski Wojciech Starożrebski-Sobieuski⁴³ oraz „dzisiejszy” kasztelan czerski, [Aleksander Łaszcz] na rozkaz króla. Żądano, aby królowa zapłaciła długi nieboszczyka w kwocie 117 535 zł, na który to dług jest obligacja króla u Sędziwoja Czarnkowskiego⁴⁴. Ponadto chciano wyegzekwować niewpłaconą kwartę z Mazowsza za lata 1568–1573 na kwotę 70 000 zł oraz pobór (tj. łanowe) uchwalone na sejmiku w Lublinie, który król wziął „do szafunku swego”, chociaż bezprawnie. Było tych pieniędzy wraz z wpłaconymi zaległościami kwarty 258 478 zł 21 gr 6 den., oprócz poboru litewskiego, który był przeznaczony na obronę, a król przeznaczył go na coś innego. Ogólna suma zadłużenia Zygmunta Augusta wobec Rzeczypospolitej wynosiła 525 073 zł 21 gr 6 den.

Podano również sposób na zwiększenie dochodów skarbowych⁴⁵. Otóż należało sprawdzić, czy królowa Anna płaci kwartę z dóbr, które wcześniej trzymała królowa Bona. Należy się tej kwarty 16 589 zł 13 gr 7 den. Żądano sprawdzenia wysokości dochodów z żup krakowskich. Pytano dlaczego z Podlasia i Wołynia nie dochodzi coś czwartego grosza. Wątpliwości budziły dochody z ceł ruskich, które w 1569 r. wyniosły tylko 500 zł, w 1570 r. – 400 zł, podczas gdy według taksy powinno być 6000 zł. Domagano się ściągnięcia zaległych należności ze starostw.

⁴² *Obyczaj do nabycia pieniędzy na obronę krajów podolskich i dla opatrzenia ziemi inflanckiej, na wykupno biskupstwa kurlandzkiego i na inne Rp potrzeby na sejmiku warszawskim 1584 przez posły ziemskie podany*, k. 125.

⁴³ Od 1572 r. przebywał na dworze Anny Jagiellonki. 11 XII 1577 r. został przeniesiony na biskupstwo przemyskie (P. Nitecki, *Biskupi kościoła w Polsce*, Warszawa 1992, s. 195).

⁴⁴ K. Lepsi, *Czarnkowski Stanisław Sędziwój (1526–1602)*, PSB, t. IV, s. 225.

⁴⁵ „Drugi sposób do nabycia pieniędzy i przymnożenia kwarty”, CDIAUK, f. 1, op. 1, nr 2, k. 125v–126v.

Wynosić one miały 20 153 zł. Wszystkie długi obliczano na 545 226 zł 21 gr 6 den. Proszono króla, aby podał wykaz dóbr obciążonych długiem 300 000 zł, ponieważ 200 000 zł (podatek wzięty przez króla na własne potrzeby) już odzyskano. Pytano o kwartę z Wołynia i Podlasia. Obliczano ją na 105 928 zł 10 gr 11 den. i pytano, dlaczego jej tak wiele ubyło.

Z problematyką tą związany jest również uniwersał Zygmunta III z 27 III 1589 r. w Łopienniku dla żołnierzy, którzy zajęli ekonomię samborską po rozprawie z arcyksięciem Maksymilianem. Król obiecywał wypłatę żołdu na św. Marcina [11 listopada]⁴⁶. Spraw państwowych dotyczy ponadto preliminarz „budżetowy” na wojnę z Turcją przedstawiony na sejmie w 1595 r. dla Korony i Litwy. Przewidywał on środki finansowe na wojsko oraz określał ile i jakiego rodzaju wojska potrzeba⁴⁷.

Wpisano tu „Sposób wyprawy na wojnę moskiewską KJM Stefana przedstawiony na sejmie w 1601 r.”⁴⁸ Dotyczy on wyprawy na Psków. Wymieniono rodzaje i liczebność wojska ze szczegółowymi informacjami o wysokości żołdu. W podsumowaniu zapisano, że w 1581 r. wydano 1 135 014 zł 5 gr, w latach 1582/83 – 235 124 zł 29 gr. Ponadto uwzględniono wydatki na Kozaków niżowych, służących w piechocie. W 1581 r. było ich 530. Otrzymali za ½ roku po 7 zł 15 gr; a „starszy” 200 zł. W 1582 r. na 600 piechoty płacono po 5 zł na kwartał, a „starszemu” 100 zł⁴⁹.

4

W księdze wpisano również konstytucje i instrukcje dotyczącego urzędów podskabińskich. Tekst zatytułowany *De officio Thesaurariorum* jest konstytucją sejmową z 1504 r. chociaż pod innym nieco tytułem⁵⁰. Ponadto znajduje się tu ordynacja o obowiązkach podskarbiego oraz pisarzy skarbowych z czasów Zygmunta Augusta (bez daty) z powołaniem się na ordynację Zygmunta Starego z 1539 r. po łacinie⁵¹ oraz ordynacja po polsku bez daty, ale niewątpliwie z początku panowania Zygmunta III⁵². Wpisano także tekst przysięgi podskarbiego nadwornego⁵³. Inna ordynacja dotyczy dochodów i gospodarki w królewskich, wydana przez Zygmunta Augusta⁵⁴.

⁴⁶ *Ibidem*, k. 228.

⁴⁷ CDIAUK, f. 1, op. 1, nr 2, k. 182–186; A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość*, s. 88, 270.

⁴⁸ CDIAUK, f. 1, op. 1, nr 2, k. 218–220. Nie wspomina o nim Barbara Janiszewska-Mincer (*Rzeczpospolita Polska w latach 1600–1603*, Bydgoszcz 1984).

⁴⁹ Wyliczenia te wykorzystał A. Pawiński (*Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, Warszawa 1881, s. 238).

⁵⁰ *De Thesaurario Regni et Vice-Thesaurario Curiae*, VI, t. 1, s. 135–136.

⁵¹ CDIAUK, f. 1, op. 1, nr 2, k. 136–139r. Por. ordynację z 15 IX 1539 r. oraz ordynację z 8 II 1551 r., wydane w Krakowie, Archiwum Państwowe w Toruniu, Kat. II, XII–8, k. 157–160.

⁵² CDIAUK, f. 1, op. 1, nr 2, k. 162. Omówił ją A. Pawiński (*Skarbowość w Polsce*, s. 265).

⁵³ *Ibidem*, k. 139v. A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość*, s. 340.

⁵⁴ *Ordinatio et modus in suscipiendis rationibus de proventibus mensae S. Mtis R. in thesauro regni observandus*, Vilnae 16 Nov.

5

Inną grupę stanowią wpisy dotyczące podatków publicznych. Są to sumariusze łanowego z województw koronnych z 1567 i 1578 r.⁵⁵, pogłównego żydowskiego z 1578 r.⁵⁶, czopowego z 1578 r.⁵⁷. Ponadto czopowe z lat 1579–1582, tylko z województw krakowskiego oraz województw ruskich, z Mazowsza i województw wielkopolskich – tylko za 1583 r.⁵⁸ Czopowe określone jako *cerevisiaria vulgo accisa dicta* ze starostw, dzierżaw i biskupstw lat 1559, 1561, 1563, 1565, 1567 i 1568, a z biskupstwa warmińskiego z lat 1587–1590⁵⁹. Wszystkie wymienione notatki są brudnopisami, wiele tu skreśleń i niejasności. Nie można tego powiedzieć o porządnie napisanym wykazie dochodów z łanowego z 1578 i 1588 r. Jest to tabela z rubryką spodziewanych jeszcze wpłat oraz adnotacją, ile więcej lub mniej wyniosły dochody z 1588 r. w stosunku do roku 1578⁶⁰. Kolejne notatki znowu pisane niestarannie, dotyczą podatków z 1588 r. – pogłównego, czopowego, cła na Nogacie, czwartego grosza z województwa krakowskiego. Niekiedy pisarz robi uwagi odnośnie do roku 1579⁶¹. Sumariusz podatków z 1591 r. na kwotę 132 596 zł⁶². Tylko dwa wpisy odnoszą się do podatków litewskich i dotyczą cła nowego ustanowionego na sejmie w Toruniu w z 1576 r.⁶³.

6

W omawianej księdze znajdują się informacje o wydatkach królewskich na potrzeby państwa w odniesieniu do Zygmunta Augusta i Stefana Batorego. Pierwsza z nich dotyczy wydatków zmarłego już wówczas Zygmunta Augusta na wojsko. W 1564 r. z sum neapolitańskich z księstwa Bari wydał król 239 951 zł 18 gr, w 1569 r. na żołnierzy w Parnawie z różnych pożyczek od gdańszczan i książąt pomorskich 150 441 zł 17 gr.

1560, CDIAUK, f. 1, op. 1, nr 2, k. 159–161; A. Pawiński, *Skarbowość w Polsce*, s. 273, podał mylną datę 1550 r. Kwestię tę wyjaśniam szerzej (A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość*, s. 337).

⁵⁵ *Ibidem*, k. 230–236.

⁵⁶ *Ibidem*, k. 238–242.

⁵⁷ *Ibidem*, k. 242–243. Na końcu tych sumariuszy napisano, że suma podatków za jeden rok wynosi 530 012 zł 16 gr 6 den. Na następnych stronach zestawienia łanowego, czopowego, pogłównego i czwartego grosza małopolskiego z tegoż samego 1578 r. (k. 244–245) oraz donatywy od duchowieństwa na wojnę z Moskwą z 1580 r. (k. 271–272).

⁵⁸ *Ibidem*, k. 273–279.

⁵⁹ *Ibidem*, k. 282–289.

⁶⁰ *Ibidem*, k. 305–306.

⁶¹ *Ibidem*, k. 307–318.

⁶² *Ibidem*, k. 314.

⁶³ *Ibidem*, k. 365v–368.

Wydatki Zygmunta Augusta na wojsko podsumowano na 730 888 zł. Wspomniano, że są jeszcze inne ujęte w rejestrach skarbu koronnego⁶⁴.

Druga notatka to wydatki Stefana Batorego na wojsko z własnych pieniędzy⁶⁵. W 1576 r. wydał Stefan 107 233 zł. Zanotowano, że „z tego w skarbie liczby nie masz”. W 1577 r. jego wydatki wyniosły 135 678 zł, w 1578 r. „na przyjęcie żołnierzy pod Połock” – 30 000 zł, w 1579 r. pod Połockiem – 117 282 zł, w 1580 r. pod Wielkimi Łukami – 73 910 zł, w latach 1581–1582 pod Pskowem – 13 040 zł, w latach 1583–1584 – 52 235 zł. Wszystko razem wyniosło 529 379 zł 29 gr 15 den⁶⁶.

Na kilku stronach znajdują się niedatowane informacje dotyczące miar powierzchni ziemi: włók, morgów, sznurów, prętów i łokci oraz ich wzajemnych relacji, ponadto wykaz łąnów w Koronie⁶⁷.

Trudno tu o wnioski, czy podsumowanie. Powyższe informacje mogą posłużyć historykom zainteresowanym problematyką skarbową i nie tylko skarbową w ich pracy badawczej. Jest to ponadto ważna – jak mi się wydaje – informacja dla Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Uważana za zaginioną księga 14 B z działu LIV znajduje się w dobrym stanie w Kijowie.

⁶⁴ k. 85–86.

⁶⁵ Wydatek pieniędzy na żołnierze i potrzeby wojenne z własnego depozytu i skrzynki KJM”, *ibidem*, k. 127.

⁶⁶ Z mojego posumowania wynika 529 378 zł z powodu pominięcia przeze mnie groszy i denarów (A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość*, s. 352)

⁶⁷ CDIAUK, k. 178–179.